

הסכמי לונדון – כישלון המשא ומתן החשאי לאיחוד בתנועה הציונית

קובי זביר

הסכסוך הפוליטי בין תנועת העבודה ובין התנועה הרוויזיוניסטית עמד במרכז סדר יומה של התנועה הציונית בראשית שנות השלושים של המאה ה-20. לצד המאבק התנהלי, לעתים בהיחבא ולעתים בגלוי, משא ומתן בין שתי התנועות כדי לסיים את הסכסוך הפוליטי ביניהן. המאמצים לסיים את הסכסוך התקיימו במשך עשור. עשור זה נחרת בזיכרון ההיסטורי דווקא כתקופה המתאפיינת במאבק פנימי חריף, שאף הידרדר לאלימות. הצעדים הראשונים במגעים בין התנועות נועדו למנוע פילוג בהסתדרות העובדים הכללית בשנת 1930.¹ עוד מאמצים לסיום הסכסוך נעשו בשנת 1931, בזמן הקונגרס הציוני הי"ז,² ובפברואר 1934.³

בשנת 1934 התקיים בלונדון משא ומתן חשאי לסיום הסכסוך הפוליטי בתנועה הציונית, בין דוד בן-גוריון, מזכיר הסתדרות העובדים הכללית ומראשי מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל), ובין זאב ז'בוטינסקי, נשיא הצה"ר (הציונים הרוויזיוניסטים). תוצאותיו עיצבו את פני התנועה הציונית למשך עשורים רבים. יש לראות את תוצאות המשא ומתן החשאי משני היבטים. מצד אחד, המשא ומתן כשלעצמו הצליח – נחתמו שלושה הסכמים, הידועים בשם הסכמי לונדון, אשר היה אפשר לראות בהם סיכוי לראשיתו של עידן חדש

* המאמר מבוסס על עבודת מוסמך שכתב דביר בהנחייתו של פרופ' אשר כהן במחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן.

1 זאב ז'בוטינסקי, 'הסתדרות לאומית', בתוך: יוסף נרבה (עורך), הרוויזיוניזם הציוני לקראת מפנה, מכון ז'בוטינסקי (להלן: מ"ז), תל אביב 1986, עמ' 138.

2 יעקב גורן, העימות הקובע, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמ"ו, עמ' 280.

3 יעקב גולדשטיין ויעקב שביט, ללא פשרות – 'הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי' וכשלונו, יריב – הדר, תל אביב 1979, עמ' 40.

בתנועה הציונית. מצד אחר, בסופו של התהליך לא יושמו ההסכמים ולא יושב הסכסוך.

בעקבות כישלון המשא ומתן פרשה התנועה הרוויזיוניסטית מההסתדרות הציונית, והוצבה מחוץ למחנה הלגיטימי בתנועה הציונית. ליחס זהה 'זכתה' גם תנועת חרות,⁴ ממשרכת דרכה הפוליטית של התנועה הרוויזיוניסטית. הדרתן של התנועה הרוויזיוניסטית ושל תנועת חרות⁴ מהמחנה הלגיטימי בתנועה הציונית, ביישוב ולימים במדינת ישראל, נובעת מחידוד העמדות בשתי המפלגות וביניהן בזמן המשא ומתן ומכישלון ההסכמים שבאו בעקבותיו. מכאן גם חשיבותו של המחקר: המאבק בין תנועת העבודה ובין התנועה הרוויזיוניסטית הוא מאבק הליכה של המערכת הפוליטית בישראל, וכדי להבין אותו יש לבחון את שורשיו. מכיוון שכישלון הסכמי לונדון הוביל לקרע בין שתי התנועות, הבנת כישלון ההסכמים תסייע בהבנת הסכסוך כולו.

במאמר זה אבחן את הגורמים שהביאו להצלחת המשא ומתן החשאי בין בן-גוריון ובין ז'בוטינסקי, שנשתיים בחתימה על שלושה הסכמים, ואת הגורמים שהכשילו את יישומם של ההסכמים. ראשית, אעמוד בקצרה על הגדרתם של כמה מונחי יסוד מתחום המשא ומתן ויישוב סכסוכים שאנתח באמצעותם את האירועים. כיום התאוריה בתחום המשא ומתן נחשבת תאוריה אינטר-דיסציפלינרית; וככזו, המודלים המוצגים בה מושאלים מדיסציפלינה אחת לרעותה. מקצת המודלים המשמשים במחקר זה פותחו במסגרות דיסציפלינריות שונות, כגון פסיכולוגיה או יחסים בין-לאומיים, בניסיון לבחון משאים ומתנים בין מדינות, אך כאן הם ישמשו לבחינת מערכת היחסים הבין-קבוצתית במישור הפוליטי. בחלקו השני של המאמר אתאר את המשא ומתן עצמו. תיאור זה אינו תיאור היסטורי, כי אם תיאור הבוחן את מגוון רכיביו של המשא ומתן הנידון מנקודת ראות תאורטית העוסקת ביישוב סכסוכים, תוך כדי הדגשת ויתוריהם של הצדדים, הקווים האדומים שסרטטו והפשרות שהשיגו. בחלקו השלישי של המאמר אבחן את הגורמים אשר הביאו להצלחת המשא ומתן החשאי מצד אחד, ואת הגורמים שהביאו לכישלון סיום הסכסוך הפוליטי כולו מצד שני. לבסוף אעסוק בהשלכות כישלון התהליך על המערכת הפוליטית בישראל בתקופת היישוב ולאחר הקמת המדינה.

4 עם הקמת המדינה התמודדה הצה"ר בבחירות, אך לא הצליחה לעבור את אחוז החסימה בבחירות הראשונות. בתוך שנים אחדות נבלעה הצה"ר בתוך תנועת חרות, מייסודה של מחתרת האצ"ל. עם זאת, מבחינה פוליטית מקובל לראות בתנועת חרות ממשרכת דרכה של התנועה הרוויזיוניסטית מאחר שרוב אנשי התנועה הצביעו לה.

החידוש העיקרי במחקר זה הוא בחינת המשא ומתן לסיום הסכסוך הפוליטי בתנועה הציונית בכלים תאורטיים של משא ומתן ויישוב סכסוכים, כלים תאורטיים שהתפתחו רק בעשורים האחרונים ולא היו מפותחים דיים קודם לכן, בעת כתיבת המחקרים הקודמים. מחקרים קודמים שעסקו בהסכמי לונדון היו בעיקר מחקרים היסטוריים שהתמקדו בתיאור ההתרחשויות.⁵ מחקר זה נועד להציע הסברים להתרחשויות – ההצלחה שבחתימה על הסכמי לונדון, כישלון יישום ההסכמים ובעקבותיו גם כישלון תהליך יישוב הסכסוך – באמצעות הכלים התאורטיים מתחום המשא ומתן ויישוב סכסוכים.

מושגי יסוד במשא ומתן

אפשר להתמודד עם עימותים בכל מיני דרכים, כגון הסלמת העימות, נקיטת אלימות, התעלמות מן העימות או ניסיון למצוא פתרון. משא ומתן הוא דרך למצוא פתרון לעימות או לניגוד אינטרסים.⁶ זהו תהליך שבאמצעות דיאלוג הצדדים בו מנסים ליישב את העימות. אפשר להגדיר משא ומתן סדרת מגעים, במסגרת פורמאלית ובלתי-פורמאלית בין שני צדדים או יותר, שקיים ביניהם ניגוד אינטרסים, או שהם בעלי מטרות מנוגדות – מגעים שבהם רוצה כל צד, או לפחות צד אחד מהם, להגיע להישגים מסוימים לטובתו, הישגים אלו יביאו לידי שינוי המצב הקיים בתחילת המשא-ומתן.⁷

זהו תהליך של מיקוח, שכל צד בו מעוניין להרוויח כמה שיותר ויתורים מהצד האחר, ולוותר כמה שפחות בעצמו.⁸

5 ספר אחד יוחד כולו להסכמי לונדון. ראו: גולדשטיין ושבטי, ללא פשרות (לעיל הערה 3). ספר זה הוא ספר היסטורי המתאר את השתלשלות האירועים שהובילו אל ההסכמים, את המשא ומתן עצמו ואת תוצאותיו, אך אינו בוחן את הסיבות שהובילו להצלחת המשא ומתן ולכישלון המהלך לסיום הסכסוך הפוליטי בין תנועת העבודה ובין התנועה הרוויזיוניסטית. עיסוק נוסף בנושא אפשר למצוא בספרי היסטוריה הסוקרים את תולדות התנועה הרוויזיוניסטית ותנועת העבודה, מאמר זה מתבסס על ספרים אלו, אולם עיקר עיסוקם בתיאור היסטורי של מסכת אירועים שהסכמי לונדון הם אך נדבך צר בהם, ואין בהם הסבר להתרחשויות.

6 אמירה גלן, דינמיקה של משא-ומתן מתיאוריה ליישום, רמות, תל אביב 1996, עמ' 29.

7 יעקב ראובני, ניהול משא-ומתן, נציבות שירות המדינה, ירושלים 1973, עמ' 4.

8 Gerald Steinberg, 'The Role Of Process In Arms Control Negotiations', *Journal of Peace Research*, Vol. 3 (1985), p. 262

בקרב החוקרים שוררת הסכמה כי לפני המשא ומתן ישנו עוד שלב, אולם אין הסכמה אם מדובר בהקדמה למשא ומתן או שמא מדובר בחלק ראשוני של המשא ומתן עצמו, וכן אם יש הבדל מהותי ביניהם והיכן הגבול עובר. זרטמן קובע כי קדם-משא ומתן מתחיל כאשר צד אחד או יותר שוקל משא ומתן כמדיניות אפשרית ויוצר קשר עם הצד השני מתוך כוונה זו. קדם-משא ומתן מסתיים כאשר הצדדים מסכימים למשא ומתן רשמי ומתחילים בתהליך של חילוף הצעות כדי להגיע להסכמה ביניהם. אם כן, קדם-משא ומתן הוא טווח הזמן והפעילות שהצדדים עוברים בו מפתרונות חד-צדדיים סותרים לחיפוש פתרונות משותפים או כאלו של שיתוף פעולה רב-צדדי.

כדי להגיע לתחילתו של משא ומתן יש להגיע למצב של בשלות. הצדדים לסכסוך צריכים להיות בשלים ולרצות להיכנס למשא ומתן. אין זה סביר שמשא ומתן יחל כאשר אחד הצדדים נמצא על סף ניצחון מכיוון שאין לו כל עניין בפשרה. פתרון הסכסוך אינו צפוי אם לשני הצדדים אין כלל סיכוי לנצח או להפסיד, ואם עלות המשך הסכסוך איננה חשובה לאף אחד מהם. פתרון אינו צפוי גם כאשר הסכסוך מכאיב, אך הכאב הופנם והוא משרת כעת אינטרס של אחד הצדדים. בשלות היא מצב שבו שני הצדדים מגיעים לנקודה שאין בה מקום עוד להסלמה, וכל ניסיון מוביל לתיקו (שוויון בין הצדדים) שמחירו עולה ופוגע בשניהם. אז נוצרת נקודת התפנית המכונה גם 'נקודת התיקו המכאיב הדדית'.⁹ בנקודה זו האינטרסים של הצדדים משתנים, והמצב המכונה 'משחק סכום אפס' (zero-sum-game), שאחד הצדדים בו מנצח והאחר מפסיד, משתנה למצב המכונה 'משחק חיובי' (win-win-game), ששני הצדדים בו מרווחים.¹⁰ כדי להגיע לשמירה על האינטרסים המשותפים יש להביא את הקבוצות הנמצאות בעמות לידי בשלות, לא רק את הנהגות הקבוצות אלא גם את ההמון. בהקשר זה נהוג להדגיש את תהליך ההכרות של ההמונים, אשר מפעילים בו את תקשורת ההמונים ואת מערכות החינוך¹¹ כדי להגביר תמיכה של ההמון בערכים שהנהגה מכוונת אליהם.

הפנייה לדרך של משא ומתן חשאי מוכיחה שהמשא ומתן הגלוי אינו בר ביצוע או שזהו ציווי הכרחי הנובע מרגישות הנושאים. שיחות חשאיות יעילות

9 ויליאם זרטמן, 'בשלות למשא ומתן', בתוך: תמר הרמן ורובין טוויט (עורכות), המשא ומתן הישראלי-ערבי, פפירוס, תל אביב 1993, עמ' 118.

10 Gerald Steinberg, *Unripeness and Conflict Management: Re-Examining the Oslo Process And its Lessons, Occasional Paper 4, Program on Conflict Management*, Bar-Ilan University, Ramat-Gan 2002, p. 1

Ibid, p. 2 11

מאוד לבדיקת כוונות היריב, להכנת הדיונים, ליצירת אמון ולהחלפת בטוחות. משא ומתן חשאי יכול להביא למבוי סתום ולהגדיל את גמישותן של עמדות הצדדים, הוא כלי יעיל לבחינת אפשרויות פתרון חדשות והכנות ההדדית, ואף יכול למנוע התעוררות חשש בקרב הציבור בנושאים רגישים.¹²

'תאוריית המגע' היא הבסיס לקיומו של משא ומתן בין קבוצות. תאוריה זו גורסת כי מגע ישיר בין אנשים מקבוצות יריבות מוביל לשינוי העמדות של כל משתתף ב'פעילות המגע' כלפי הקבוצה השנייה.¹³ שינוי העמדות המרכזי הוא השינוי בתפיסה הסטראוטיפית את היריב.¹⁴ בספרות המקצועית זוהו כמה תנאים שצריכים להתקיים כדי שהמגע בין הקבוצות יביא להפחתת הרגשות השליליים ולהחלפתם ברגשות חיוביים יותר, ובהם תמיכת הגורמים המנהיגים את הקבוצות,¹⁵ סטטוס שווה של חברי הקבוצות הבאות במגע,¹⁶ מטרה משותפת ומגע אינטימי-אישי בין חברי שתי הקבוצות.¹⁷

המשא ומתן להשגת הסכמי לונדון

ימים אחדים לאחר זיכוי של אברהם סטבסקי, איש התנועה הרוויזיוניסטית, מאשמת רצח ארלוזורוב,¹⁸ יצא ז'בוטינסקי בזמנת שלום המכוונת כלפי מפא"י. יזמה זו מסמלת את ראשיתו של המשא ומתן בין שתי המפלגות. ב-31 ביולי 1934 פורסמה 'איגרת שלום' הקוראת למפא"י לשבת לשולחן המשא ומתן ולחפש 'מודוס ויוונדי' לפעילות התנועה הציונית.¹⁹ עם פרסום האיגרת החלו

12 Aaron Kliemen, 'Israeli Diplomacy in the Back Channel', *Davis Occasional Papers* 4, May 2000, Jerusalem, pp. 3, 38-39

13 Ronald J. Fisher, *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*, Springer, London 1990, p. 114

14 אליהו בוטה, 'אינטגרציה של שלושה מודלים קוגניטיביים של שינוי סטריאוטיפים: המרה, פנקסנות ותת-קטגוריזציה', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן תשס"ב, עמ' 3.

15 רותי גונט, פסיכולוגיה חברתית, יחידה 8, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1996, עמ' 199-198.

16 פישר, הפסיכולוגיה החברתית (לעיל הערה 13), עמ' 181.

17 בוטה, אינטגרציה (לעיל הערה 14), עמ' 3-4.

18 על פרשת רצח ארלוזורוב ראו: שבתי טבת, רצח ארלוזורוב, שוקן, ירושלים 1982.

19 יהושע אופיר, ספר העובד הלאומי, הוועד הפועל של הסתדרות העובדים הלאומית, תל אביב 1959, עמ' 162.

דיונים במרכז מפא"י על אופן התגובה הראוי. מרכז המפלגה החליט שלא להגיב ישירות על 'איגרת השלום' ולהיכנס למשא ומתן ישיר וגלוי עם התנועה הרוויזיוניסטית. מועצת מפא"י, שסמכותה היתה גבוהה מזו של מרכז המפלגה, ביטלה החלטה זו.²⁰ מועצת מפא"י היתה גוף רחב ושיקפה את עמדותיהן של קבוצות נוספות במפלגה, דוגמת דרג הביניים הפוליטי, ראשי מועצות הפועלים ואנשי שטח, כגון ראשי סניפים. בהחלטה זו ניכר הפער בין עמדות הנהגת המפלגה, המתונות בדרך כלל, ובין העמדות הקיצוניות של אנשי השטח ושל דרג הביניים. במקרה זה אנשי השטח ודרג הביניים לא היו מוכנים לפתוח כמשא ומתן עם התנועה הרוויזיוניסטית למרות החלטה מפורשת של מרכז המפלגה.

בה בעת התדיינה ההנהגה הציניונית בנושא הסכסוך הפוליטי. לאחר החלטת מועצת מפא"י החליטה ההנהלה הציניונית ליזום שיחות שנועדו להשכין שלום בית בין כל המפלגות בתנועה הציניונית. היא שיגרה הזמנות לכל המפלגות שלא היו חברות בהנהלה לנהל שיחות נפרדות עם נציגי בלונדון. נציגי ההנהלה הציניונית שוחחו כמה פעמים עם נציגי התנועה הרוויזיוניסטית, אך בשיחות לא היתה פריצת דרך.²¹ השיחות עסקו בסוגיות אידיאולוגיות, שלא היה לנציגי התנועה הרוויזיוניסטית מנדט לשאת ולתת בהן. לא אחת ציין אחד מנציגייה כי תשובות על שאלות יסודיות רק הנהלת הצה"ר יכולה להשיב,²² כלומר ז'בוטינסקי. ערוץ זה של המשא ומתן היה גלוי לציבור.

פנחס רוטנברג, שהיה מגדולי המעסיקים ביישוב ובעל השפעה על ראשי שתי התנועות, הבין כי שיחות גלויות לא יביאו לפריצת דרך, והחליט שיש להפגיש את ראשי שתי התנועות היריבות — בן-גוריון וז'בוטינסקי. עם הגעתו של בן-גוריון ללונדון ב-8 באוקטובר 1934 הוא הובהל לשיחה עם רוטנברג. רוטנברג הציע לו להיפגש בחשאי עם ז'בוטינסקי בשל המצב החמור.²³ כמשא ומתן החשאי היו שש עשרה פגישות בין בן-גוריון לז'בוטינסקי, בחמש מהן נכח רוטנברג. המשא ומתן התקיים בין 10 באוקטובר ל-11 בנובמבר 1934 ונחלק לשניים — בתום שבע הפגישות הראשונות נחתמו שני הסכמים, ובתום תשע פגישות נוספות נחתם הסכם שלישי.

20 פרוטוקול המועצה הארצית של המפלגה, לשאלת המשא ומתן עם הרוויזיוניסטים, תל אביב 24.8.1934-25, ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע), תיק 15-1934-22-2, עמ' 79 (להלן: המועצה הארצית).

21 על המשא ומתן הגלוי ראו: קובי לוי, 'המשא ומתן להשכנת שלום בתנועה הציניונית — 1934', חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן תשס"ה, עמ' 98-87.

22 דוד בן-גוריון, זכרונות, ב, עם עובד, תל אביב 1973, עמ' 210.

23 שם, עמ' 182.

בן-גוריון העיד כי בראשית המשא ומתן שררה מתיחות בין השניים, והם פנו זה לזה בכינוי 'אדון' כאות לריחוק, אך בהמשכו כאילו נפלה המחיצה הפורמאלית. זיכרונותיו של בן-גוריון גדושים תיאורים מלאי רגש המבטאים את נפילת המחיצה, בעיקר בהזכירו שורה של שאלות מחוצפות, לדבריו, שהפנה ז'בוטינסקי לעברו וביקש שיענה באופן בן-גוריוני, בלי פחד. ז'בוטינסקי ביקש לעמוד על מהותה של מלחמת המעמדות כפי שהאמין בה בן-גוריון, ולהפתעתו מצא כי אין תפיסתו של בן-גוריון זהה לתפיסתו של מרכס. עוד ביקש ז'בוטינסקי לבחון את שורשי ההתנגדות למתן סרטיפיקטים²⁴ לבית"ר,²⁵ וגם בעניין זה נוכח כי אין בן-גוריון שולל מכול וכול מתן סרטיפיקטים.²⁶ שאלות אלו הכשירו את הקרקע מבחינת ז'בוטינסקי להבנה כי בן-גוריון רציני בכוונותיו לשאת ולתת עמו, ובן-גוריון למד להכיר צדדים אחרים באישיותו של ז'בוטינסקי, צדדים ענייניים, בוחנים ולא דמגוגיים.

בתום הפגישה השנייה סיכם בן-גוריון את נקודות ההסכמה ונקודות המחלוקת ביניהם. בחינה של תוצאות השיחות עד נקודה זו מעלה כי שני המנהיגים גילו שטווח ההסכמה ביניהם גדול מכפי ששיערו מראש. הם הסכימו על שלוש נקודות חשובות – מטרתה הסופית של הציונות היא מדינה יהודית שתכלול את עבר הירדן; מניעת אלימות בין התנועות; שלילת הרעיון של האנגלים להקים מועצה מחוקקת כנציגות לארץ ישראל.²⁷ אפשר לקבוע כי עד שלב זה של המשא ומתן הציע בן-גוריון כמה ויתורים, ולעומתו לא הציע ז'בוטינסקי אף לא ויתור אחד. ז'בוטינסקי התנה כל ויתור מצדו בנכונותו של בן-גוריון לויתור גדול אחד בתחום המדיני – מתן לגיטימציה לתנועת הפטיציה.²⁸ כשעלה נושא זה לסדר היום אמר ז'בוטינסקי:

24 אשרות כניסה לארץ ישראל בתקופת המנדט.

25 תנועת הנוער של התנועה הרוויזיוניסטית.

26 בן-גוריון, וזכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 186.

27 שם, עמ' 209.

28 זהו מפעל 'הקובלנה הלאומית', שחלק ממנו שאפו הרוויזיוניסטים להחתים שני מיליון יהודים מכל רחבי העולם, על מכתב קובלנה שיוגש למלך אנגליה, לפרלמנט הבריטי, לממשלות שונות באירופה ולחבר הלאומים, ובו הם מתריעים על הפרת המנדט הבין-לאומי על ארץ ישראל, תובעים עלייה חופשית, רפורמה אגררית, ביטחון והגנה ליישוב והשלטת משטר התיישבות בארץ ישראל משני עברי הירדן. ראו: חן-מלך (מרחביה) בן-ירוחם, ספר בית"ר: קורות ומקורות, ב, חלק א, הוועד להוצאת ספר בית"ר, ירושלים 1969, עמ' 204. תאריך תחילת המבצע נקבע ל-1.1.1934. הפעולה נערכה כמה חודשים, ובסופה נאספו 600,000 חתימות. להרחבה ראו: יוסף שכטמן, זאב ז'בוטינסקי – פרשת חייו, ב, קרני, תל אביב 1956, עמ' 213.

'אם אתם תסכימו לדבר זה, או למפעל אחר מעין זה, אני מוכן לייעץ את חברי להקריב הקורבנות הכי גדולים בשביל השלום'.²⁹ המחלוקת התגלעה בעיקר סביב סוגיית הפטיציה.

עוד נקודת מחלוקת היתה בסוגיה העקרונית של דרך יישוב סכסוכי העבודה במשק היישוב. תפיסת תנועת העבודה זה שנים היתה כי בכל משבר הפורץ בין פועלים ומעסיקים הכלי היעיל ביותר העומד לרשות ההסתדרות הוא שביתה. ז'בוטינסקי ראה בשביתה גורם המסכן את יציבות המשק, ועל כן פוגע באינטרס הלאומי. לתפיסתו, חיזוק המשק ותנופת העבודה קודמים לאינטרס של הפועלים השואפים לשפר את שכרם ואת תנאי העסקתם. הוא התנגד נחרצות לכל סוג של שביתה, ודרש לפתור את סכסוכי העבודה על ידי בוררות חובה.³⁰ מחלוקת זו מנעה הסכמה בדבר איחודן של שתי הסתדרויות העובדים, הכללית והלאומית, שהיה בראש שאיפותיו של בן-גוריון.³¹

משנגלו נקודות המחלוקת בין השניים השתנה כיוון הדיונים; השניים החלו לדרון בפרטי הפרטים של שני נושאים בלבד, מניעת אלימות ויחסי פועלים ועבודה, ולעבדם לכלל סיכום. ככל הנראה, ההחלטה להגיע להסכמה בשני התחומים הללו נבעה מהצורך לבסס אמון הרדי בין הצדדים, להגיע להבנות בנושא מניעת האלימות, שבו לא היתה מחלוקת בין השניים, ולסכם את ההסכמות שכבר הושגו בתחום העבודה, תחום שהיה בר פתרון.

עם זאת, השניים לא זנחו את המישור הפוליטי ואת המישור האידאולוגי. השיחות בנושאים אלו נעשו שיחות בעלות אופי אישי, כל צד התוודע לרעהו והשיל את דעותיו הקדומות על האחר. בן-גוריון הקריא לז'בוטינסקי קטעי ויכוחים מתוך ועידת ההסתדרות, נאומים ומאמרים כדי לשכנעו כי תפיסתו את התנועה הסוציאליסטית בארץ ישראל שגויה מיסודה — אין היא שואפת למלחמת המעמדות שז'בוטינסקי התנגד לה במפגיע. ז'בוטינסקי נדהם ונפעם מדבריו של בן-גוריון אך טען כי אינו משוכנע שכל חברי מפא"י רואים את הדברים כך. 'בכל זאת סבור אני שבהרבה שינה את עצמו', כתב בן-גוריון לחבריו.³²

29 בן-גוריון, זכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 186.

30 רעיון שהציג ז'בוטינסקי כאנטי-תזה למלחמת המעמדות שמובילה לסכסוכי עבודה תמידיים, ובמרכזו הסדרי פשרה לאומיים שמטרתם לשמור על האינטרסים של שני הצדדים, נותני העבודה והפועלים, בכפוף לאינטרס הלאומי. השאיפה היא ליצור איזון בין רווחי ההון הפרטי ובין שכר העבודה המינימלי. אפשר לעשות זאת רק באמצעות בוררות ניטרלית שפסיקתה חובה. להרחבה ראו: יעקב שביט, מרוב למדינה, הדר, תל אביב 1983, עמ' 211.

31 בן-גוריון, זכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 209.

32 שם, עמ' 212-213.

דברים אלו מעידים על השינוי שחל בתפיסת השניים זה את זה, שינוי שאפשר להסביר באמצעות תאוריית המגע. האישית והאינטימית תואמת את פוטנציאל ההיכרות הגבוה שמוזכר בתאוריה. המטרה היתה משותפת: יישוב הסכסוך הפוליטי האלים בתנועה הציונית.

השיחות הישירות ריכזו את השניים ואת עמדותיהם לקראת המשא ומתן על ההסכם השלישי שעסק בסוגיות פוליטיות כבדות משקל. בתום סבב השיחות הראשון, ב־26 באוקטובר 1934, נחתמו שני הסכמים: 'הסכם נימוסי הפולמוס המפלגתי', שנועד למנוע אלימות בין הצדדים, ו'הצעת הסכם עבודה בין ההסתדרות ובין העובדים הרוויזיוניסטים'. בזיכרונותיו של בן-גוריון מוזכרת 'הצעת הסכם העבודה' ראשונה, ואחריה מופיע 'הסכם נימוסי הפולמוס המפלגתי'.³³ ז'בוטינסקי לעומתו ראה ב'הסכם נימוסי הפולמוס המפלגתי' את ההסכם הראשון שנחתם,³⁴ וכך גם כתוב ברבים מהספרים המזכירים את הסכמי לונדון.³⁵ יש להניח כי בן-גוריון רצה להדגיש בזיכרונותיו את קדימות נושא יחסי העבודה על פני ההסכם למניעת אלימות, ולהדגיש שחתימת הסכם כזה היא הישג.

'הסכם נימוסי הפולמוס המפלגתי' כולל כמה מן הרכיבים אשר העלה ז'בוטינסקי בהצעה הכתובה שהגיש לבן-גוריון בפגישתם השנייה. הסעיפים שהציע ז'בוטינסקי הם איסור פגיעה בחופש הוויכוח והביקורת; איסור מעשי אלימות והטפה לאלימות; איסורים על הפרעה לאספות ועלבונות לדגלים, לסמלים ולתלבושות; איסור הפצת שמועות והאשמות בעלות סיכון פוליטי; ואיסור פגיעה בכבוד אישי או קיבוצי. בן-גוריון, בקבלו את הצעותיו של ז'בוטינסקי, לא ויתר על דבר מכיוון שבנושאים הללו לא היתה מחלוקת מלכתחילה. יש לראות בהצעתו של ז'בוטינסקי טיוטה שהתבססו עליה השניים כבואם לנסח את ההסכם הראשון.³⁶

שני המנהיגים חתמו באופן אישי על 'הצעת הסכם העבודה בין ההסתדרות ובין העובדים הרוויזיוניסטים', ולא כנציגי המפלגות. הם התחייבו להביא את ההצעה לאישור מפלגותיהם.³⁷ כותרת ההסכם מלמדת כי מטרתו להסדיר את

33 שם, עמ' 195-197.

34 אופיר, ספר העובד הלאומי (לעיל הערה 19), עמ' 171.

35 גולדשטיין ושביט, ללא פשרות (לעיל הערה 3); בנימין אליאב, זכרונות מן הימין, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 80; מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, עם עובד, תל אביב 1975, עמ' 294; בן-ירוחם, ספר בית"ר (לעיל הערה 28), עמ' 379.

36 אליאב, זכרונות מן הימין (לעיל הערה 35).

37 שבתאי טבת, קנאת דוד: חיי דוד בן-גוריון – הקרקע הנוער, שוקן, ירושלים 1987,

עמ' 105.

יחסי העבודה בין הסתדרות העובדים הכללית ובין 'העובדים הרוויזיוניסטים', ולא בין שתי הסתדרויות העובדים, אולם במבוא להסכם נכתב מפורשות: 'הסתדרות העובדים הכללית והסתדרות העובדים הלאומית כורתות ביניהן ברית'.³⁸ למעשה, במשפט חשוב זה מכיר בן-גוריון בהסתדרות העובדים הלאומית (הע"ל) כגוף שווה ערך להסתדרות העובדים הכללית אף על פי שהיתה קטנה ממנה פי 11.³⁹

בסעיפי ההסכם מקופלים ויתורים של שני הצדדים, אך גם נושאים שהיתה בהם תמימות דעים מלכתחילה. בהסכם שלוש נקודות הסכמה, ואלה הן: מטרת שני הצדדים היא להשליט את העבודה העברית במשק היישובי ככל האפשר; חלוקת העבודה תיעשה על פי תור; ושלילת הרעת תנאי העבודה כאמצעי תחרות בין ההסתדרויות.⁴⁰

הוויתור הגדול היה של בן-גוריון – הוא הכיר בהסתדרות העובדים הלאומית, בלשכות העבודה שלה ובמתן הכשר לקיומן העצמאי, שכן ההצעה מנוסחת בלשון שוויונית, ומרבית הסעיפים נפתחים במילים 'שתי ההסתדרויות'. כן הסכים בן-גוריון לאפשר ריכוז עובדים השייכים להסתדרות עובדים אחת במקום עבודה אחד. אחד הסעיפים מאפשר להע"ל לרכוש את עובדיה כך שיצברו כוח בכל מקום עבודה, כביכול ניתנת להם זכות הוטו על הכרזת שביתות. גם ז'בוטינסקי ויתר, אם כי שני ויתוריו פחותי ערך לעומת הרווח שהפיק מההסכם. ראשית, ויתר על דרישתו המוחלטת לבוררות חובה בכל סכסוך עבודה. שנית, ויתר על חזון הקמת לשכת עבודה ניטרלית. אמנם שני ויתורים אלו הם מיסודות התפיסה הרוויזיוניסטית, אך הרווח של ז'בוטינסקי במתן ההכשר לתנועה הרוויזיוניסטית ובהכרה בה, בהע"ל ובלשכות העבודה שלה גדול מאוד. המשא ומתן על ההסכם השלישי, שנועד לפתור את המחלוקות הפוליטיות בין הצה"ר ובין התנועה הציונית, היה מורכב מאוד. על המשא ומתן הזה אנו למדים בהתבסס על שני מקורות שהשאירו שני המנהיגים: בן-גוריון בזיכרונותיו וז'בוטינסקי בסדרת מכתבים שכתב לרוטנברג בתום כל מפגש.

38 בן-גוריון, זכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 195.

39 בהסתדרות העובדים הכללית היו בשנת 1935 82,197 חברים. ראו: דניאל רוזוליו, הפולמוס בתנועת הפועלים, סביב הסכם העבודה – ז'בוטינסקי – בן-גוריון, אוקטובר 1934 – מרץ 1935, אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע 1971, עמ' 14. לעומת זאת, בהסתדרות העובדים הלאומית היו בשנת 1934 כ-7,500 חברים. ראו: אופיר, ספר העובד הלאומי (לעיל הערה 19), עמ' 159.

40 לוי, 'המשא ומתן' (לעיל הערה 21), עמ' 117-118.

המקורות לעתים משלימים זה את זה ולעתים סותרים זה את זה, והדבר מעיד על פרשנויות שונות של השניים. קשה, ואולי אף בלתי אפשרי, לקבוע איזו מהגרסאות תואמת את המציאות. לכן כל אימת שאמצא סתירה בין המקורות אציג שתי הגרסאות.

בראשית סבב השיחות השני הציב ז'בוטינסקי קו אדום ברור: אם יחויבו חברי הצה"ר למשמעת כלפי ההסתדרות הציונית לפני המשמעת כלפי הצה"ר, ולמעשה יהיו כפופים לעמדות ההנהלה הציונית ולא לעמדותיו של ז'בוטינסקי – יעזבו את התנועה. ז'בוטינסקי לא היה מוכן לוותר על העדיפות של משמעת הצה"ר על חבריה ולאבד את סמכותו עליהם לטובת ההסתדרות הציונית.⁴¹ בן-גוריון לא קיבל את עמדתו של ז'בוטינסקי ואמר כי מבחינה מפלגתית צרה דווקא הוא מעדיף שהרוויזיוניסטים יפרשו מכיוון שכך תשלוט מפא"י ברוב מוחלט בהסתדרות הציונית. משנוכח כי אין פתרון למחלוקת זו הבין שהסיכוי לסיום הסכסוך הפוליטי בתוך התנועה הציונית קטן.

למרות זאת, בן-גוריון שאף להגיע להסדר בין הצה"ר ובין ההסתדרות הציונית. הוא הציע שתי חלופות להסכם בין התנועות, בהתבסס על שאלת המשמעת והשלכותיה. הראשונה – הצה"ר תישאר סיעה בהסתדרות הציונית וחובת המשמעת תחול עליה. במקרה זה ייחתם הסכם כולל שמטרתו לשמור על התנועה הציונית מאוחדת, והצה"ר – שתהיה חלק ממנה – מקבלת את משמעת התנועה כקודמת למשמעת הסיעה. חבריה יהיו שווים חובות וגם שווים זכויות, ולכן יחזירו את הזכאות לקבלת סרטיפיקטים. הצה"ר תכיר בסוכנות היהודית כנציגתה היחידה של העם היהודי. לדברי בן-גוריון, אלו הם תנאי היסוד המסרטיים את הקווים האדומים של ההנהלה הציונית. ההנחה בבסיס החלופה השנייה היא כי הצה"ר תפרוש מההסתדרות הציונית ותהיה גוף נפרד. גם במקרה זה היה בן-גוריון מעוניין לשמור על יחסים חיוביים בין הצה"ר להסתדרות הציונית ושהשתיים ישתפו פעולה במידת האפשר, ועל כן הציע כי ההסתדרות הציונית והצה"ר יהיו בקשר כל העת. הוא הסכים להעניק לתנועה הרוויזיוניסטית סרטיפיקטים, בתנאי שלא תפגע בסמכותה של הסוכנות היהודית, לא תפנה לקבלת סרטיפיקטים באופן עצמאי ולא תפריע לפעולת הקרנות הציוניות.⁴² אם כן, שתי החלופות שהוצעו להסכמים הן 'הסכם קטן', שמטרתו 'הפסקת אש' בין הצדדים ויצירת אווירה חיובית בין המחנות

41 בן-גוריון, זכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 218-219.

42 שם, עמ' 218.

שתאפשר את תקפותם של שני ההסכמים הקודמים ואת המשך המשא ומתן, והסכם גדול, שיביא לאיחוי מלא של הקרע בתנועה הציונית.⁴³ רישומיהם של שני המנהיגים סותרים זה את זה בתיעוד התנהלות המפגש שדנו בו בשתי החלופות. בן-גוריון מציין כי לאחר דיון ב'הסכם הגדול' הצהיר ז'בוטינסקי כי הוא אינו מוכן לאיחוד שתי ההסתדרויות ופירוק הע"ל, ולכן החל דיון נוסף ב'הסכם הקטן'.⁴⁴ ז'בוטינסקי לעומתו מסביר כי הדיון החל דווקא ב'הסכם הקטן' ובסופו הכריז בן-גוריון על שינוי מהותי בעמדותיו והבהיר כי בלא איחוד מלא לא יצא ההסכם מן הכוח אל הפועל, ובכך החל הדיון ב'הסכם הגדול'.⁴⁵

ההסכם שהושג בסוף המשא ומתן קטן ומצומצם אף יותר מ'ההסכם הקטן' שדובר בו מלכתחילה. בהסכם התחייבות של שני הצדדים לאשר את שני ההסכמים הראשונים, התחייבות של בית"ר לבטל את היוזמה להשיג סרטיפיקטים באופן עצמאי⁴⁶ וחדוש מתן הסרטיפיקטים לבית"ר. הוסכם כי

43 גולדשטיין ושביט פירשו את אופיים של ההסכמים שלא בהתאם למקור. את ההסכם שז'בוטינסקי מכנה במכתבו לרוטנברג 'קטן' (Minor) הם מגדירים 'הסכם כולל', ואילו את ההסכם המתואר במכתבו של ז'בוטינסקי 'גדול' (Major) הם מגדירים 'הסכם חלקי'. להשוואה ראו: גולדשטיין ושביט, ללא פשרות (לעיל הערה 3), עמ' 73-77, ומכתב ז'בוטינסקי מ-6.11.1934, מ"ז, תיק א 1 — 2/24/3, עמ' 8-10. גולדשטיין ושביט אף נתנו פרשנות מרחיבה למכתב זה וקבעו: 'אין ספק שבמכתב זה הפריז מאוד ז'בוטינסקי בתיאור הישגיו. למעשה אפשר להבין ממכתבו לרוטנברג כאילו הצליח לשכנע את בן-גוריון להכיר בצה"ר כתנועה ציונית ריבונית, המנהלת משא ומתן עם ההסתדרות הציונית והנהלתה, אולם נוסח ההסכם 'הקטן' קובע זאת במפורש בסעיף 1: 'פעולה משותפת של ההסתדרות הציונית וברית הצה"ר נגד הקמת מועצה מחוקקת'. בן-גוריון ציין בזיכרונותיו במפורש: 'גמרנו בינינו, שתוכנית ההסכם הגדול נופלת, ואנו שבים להסכם הקטן', כלומר הוא קיבל את הרעיון העומד בבסיס 'ההסכם הקטן', האומר כי ההסתדרות הציונית והצה"ר יפעלו במשותף. אין זאת אלא הכרה בעצמאות הצה"ר, ואימות קביעתו של ז'בוטינסקי על הכרתו של בן-גוריון בכך. להשוואה ראו: גולדשטיין ושביט, ללא פשרות (לעיל הערה 3), עמ' 75-76, מכתב ז'בוטינסקי מ-6.11.1934, מ"ז, תיק א 1 — 2/24/3, עמ' 7; וראו גם: בן-גוריון, זכרונות, עמ' 223.

בן-גוריון, זכרונות, עמ' 222.

44 מכתב ז'בוטינסקי מ-6.11.1934, מ"ז, תיק א 1 — 2/24/3, עמ' 8-9.

45 יזמה זו נקראה 'פקודה מספר 60'. זו היתה הנחיה שהופצה בסניפי תנועת הנוער בית"ר מטעם הנהלת התנועה הרוויזיוניסטית בניסיון לקבל סרטיפיקטים מממשלת אנגליה, שלא כחלק ממכסת העלייה שקיבלה הסוכנות היהודית כנציגת העם היהודי, אלא על בסיס סעיף בפקודת העלייה של המנדט, שעל פיה מעסיק יכול לבקש היתרים שמ"ים לעלייה ישירות מממשלת המנדט. כך ביקשה התנועה הרוויזיוניסטית לעקוף את החלטת הסוכנות היהודית לשלול ממנה סרטיפיקטים.

לכשיושלמו הפעולות הללו תבוא הודעה על המשך המשא ומתן.⁴⁷ בהסכם זה ויתר כל אחד מעט: בן-גוריון ויתר על השעיית הסרטיפיקטים לבית"ר, וז'בוטינסקי ויתר על יזמתה העצמאית של תנועתו. אין אלה ויתורים מהותיים, בעיקר נוכח הוויתורים המרחיקים לכת שכללה טיוטת 'ההסכם הגדול'.

שלושת ההסכמים שנחתמו מכונים הסכמי לונדון, והם נחשבים מקשה אחת, אף שלא נחתמו כיחידה אחת ואף לא באותו הזמן: 'הסכם נימוסי הפולמוס המפלגתי' ו'הצעת הסכם עבודה בין ההסתדרות ובין העובדים הרוויזיוניסטים' נחתמו יחד, והסכם 'הפסקת האש' נחתם כחודש לאחריהם. ז'בוטינסקי והתנועה הרוויזיוניסטית ראו בשני ההסכמים הראשונים הסכמים נפרדים, ואילו בן-גוריון ותנועת הפועלים ראו בהם יחידה אחת. ההבדל בגישות נובע מהצרכים של כל אחת מהתנועות: ז'בוטינסקי היה מעוניין בהפסקת הפעילות האלימה נגד חברי התנועה הרוויזיוניסטית והיה זקוק ללגיטימציה של תנועת הפועלים. בעיניו שירת כל אחד מההסכמים מטרה אחרת מהשתיים הללו. לעומתו, בן-גוריון שאף להגיע לאחדות פועלית מתוך תפיסה אידיאולוגית, ולשם כך היה זקוק להסכם העבודה הכובל את הפעילות הפועלית-הרוויזיוניסטית. הוא ראה בהסכם הראשון מעין נספח להסכם העבודה, שהיה העיקר מבחינתו.⁴⁸ הסכמי לונדון נחשבים יחידה אחת מפני שלשלושת ההסכמים מאפיינים משותפים: הנושאים ונותנים, אופי ניהול המשא ומתן, אופי התיווך ומטרות המשא ומתן.

תהליך אישור ההסכמים

בהתאם להסכם השלישי, את שני ההסכמים הראשונים היו אמורים לאשר הגופים שהסכמים נוגעים להם: את ההסכם הראשון למניעת אלימות על המפלגות לאשר, ואת הסכם העבודה אמורות לאשר הסתדרויות העובדים.⁴⁹ שבוע לאחר החתימה פרסם ז'בוטינסקי הנחיה להצה"ר ולכלל שלוחותיה שיש לציית להסכם 'אפילו לא יקיים אותו הצד השני',⁵⁰ אולם בארץ ישראל היתה הנהגת הצה"ר – המפולגת לשני זרמים: האקטיביסטי (המתון) והמקסימליסטי (הקיצוני) – מאוחדת בהתנגדותה להסכם. שני הזרמים גינו את ז'בוטינסקי על שנשא ונתן עם מפא"י מיד לאחר זיכויו של סטבסקי. לתפיסתם, ההסכם

47 בן-גוריון, זכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 234.

48 לוי, 'המשא-ומתן' (לעיל הערה 21), עמ' 156-157.

49 שם.

50 שכטמן, זאב ז'בוטינסקי (לעיל הערה 28), עמ' 337.

יביא לידי רהביליטיציה מורלית של מפא"י לאחר עליית הדם. כן הם סברו כי המאבק החברתי בארץ ישראל מביא להצה"ר תועלת רבה במאבק על דעת הקהל, והסכם העבודה כובל את ידי התנועה במאבק זה.⁵¹

לאחר חתימת שני ההסכמים הראשונים שלח ז'בוטינסקי את נוסח ההסכמים למרכז הצה"ר בארץ ישראל ולוועד הפועל של הע"ל, וביקש מיושב ראש המרכז לכנס ישיבה משותפת של נציגי כל הגופים הרוויזיוניסטיים בארץ – הצה"ר, בית"ר והע"ל – כדי לדון בהסכמים ולאשרם. במכתב נוקט ז'בוטינסקי לשון דר'משמעות: מצד אחד הוא מייעץ להם, ואף מדגיש את המונח 'מייעץ', לאשר את ההסכמים, ומצד אחר קובע כי ההחלטה הסופית נתונה בידי הוועד הפועל של הצה"ר העולמי,⁵² הנתון לשליטתו המוחלטת, ולכן קרוב לוודאי שיאשרם. בישיבה עלו הצורך בביטול ההסכם וכן האפשרות כי בעקבות ההסכם ייתכן חיסול הע"ל. אחד המשתתפים אמר את אשר נמנעו רבים מלומר: 'אמנם ההסכם גרוע [...] (אך) את ההסכם יש לקבל, כשם שנתקבלו כל פקודות ראש-בית"ר'. נוסח ההחלטה שנתקבל לבסוף בדיון הנזכר קובע: 'ועדה המאחדת חוגינו החליטה: ההסכם מסכן עמדותינו בשטח העבודה, אולם באם תחליטו לקבלו נציית, נלחם בהמשכת המשא-ומתן לבטל ערך התנאים המסוכנים'.⁵³

די היה לז'בוטינסקי בהחלטה כנועה זו של ראשי התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל כדי להכריז כי ראשי הע"ל אישרו את הסכם העבודה, כמתחייב. עם זאת, אין ספק שההחלטה נתקבלה לא מתוך רצון חופשי של המתדיינים, כי אם מתוך הבנה כי אין באפשרותם להגיע להחלטה אשר תסתור את עמדת ראש התנועה. ההסכמים אושרו גם בישיבה משותפת של המוסדות העולמיים של התנועה הרוויזיוניסטית.⁵⁴

בהסתדרות העובדים הכללית היה המצב שונה לגמרי: ההתנגדות היתה גדולה הרבה יותר, ואישור ההסכמים התעכב. בשל העיכוב ובשל מיעוט הקצאות הסרטיפיקטים לבית"ר לעומת המצופה החל תהליך של הסלמה ביחסים בין התנועות שהיה נדמה כי חל בהם שיפור קל עם אישור ההסכמים על ידי התנועה הרוויזיוניסטית.⁵⁵

- 51 מינה גראור, עיתונות ומפלגה – קשרי הגומלין בין המפלגה הרוויזיוניסטית לעיתונות, מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב 2002, עמ' 116.
- 52 שם, עמ' 171.
- 53 שם, עמ' 176-177.
- 54 על פרשת אישור ההסכמים וההתנגדות הפנימית בתנועה הרוויזיוניסטית ראו: לוי, 'המשא-ומתן' (לעיל הערה 21), 134-138.
- 55 שכטמן, זאב ז'בוטינסקי (לעיל הערה 28), עמ' 338.

הדיונים הראשונים בעניין אישור ההסכמים החלו במרכז מפא"י, אשר קיבל את הצעת הסכם העבודה 'כיסוד להסכם עבודה' ודרש הכנסת תיקונים בהסכם.⁵⁶ מרכז מפא"י גם החליט לזמן ועידת מפלגה שתדון בנושא.⁵⁷ ההתנגדות להסכם היתה עזה, לאחר הישיבה התפטרו שלושה חברים ממרכז המפלגה ובראשם יצחק טבנקין.⁵⁸ כשלושה שבועות לאחר שהתפטר טבנקין הוא כתב: 'אישור או דחיית הסכם העבודה צריך להיות על אחריות כל חברי ההסתדרות, לא רק מבחינה חוקית, גם מבחינה מוסרית ופוליטית'. למעשה, טבנקין העלה רעיון חדש – להעמיד את הסכם העבודה למשאל חברים בקרב כלל חברי ההסתדרות העובדים הכללית, או כפי שכונה 'משאל עם'. מכתבו הוקרא בישיבת המרכז, ולכאורה בלי קשר למכתב העלה גם בן-גוריון את הרעיון.⁵⁹ בסופם של הדיונים הוחלט לקיים הן ישיבה של ועידת מפא"י והן משאל.⁶⁰

סוגיית הגוף שיכריע את גורל הסכם העבודה מהותית מכיוון שבפורומים מצומצמים היתה לבן-גוריון ולהנהגת מפא"י הוותיקה שליטה גדולה יותר, ואילו ככל שהורחב מעגל מקבלי ההחלטות, כן הלכה וקטנה השפעתם, והלך וקטן הסיכוי לאישור ההסכמים, שכן פעילי השטח ודרג הביניים התנגדו נחרצות להסכם. ברל כצנלסון הבין זאת, ואף שתמך בהסכם, היה שותף לכל מהלכי הרחבת מעגלי המצביעים מכיוון שחשב כי הוא מקטין את הסיכוי לפילוג במפלגה ושומר על אחדותה.⁶¹

ועידת מפא"י שהתכנסה להכריע בעניין לא קיבלה החלטה מחייבת, אלא אישרה לחברי המפלגה בהסתדרות להצביע במשאל כראות עיניהם.⁶² החלטה זו חרצה את גורל ההצבעה במשאל, שכן פרט למפא"י, שאר הגופים החברים בהסתדרות, דוגמת 'השומר הצעיר', התנגדו להסכם ובכך הטו את כפות המאזניים השקולות בתוך מפא"י לכיוון המתנגדים.

המשאל נערך ב-24 במאָרס 1935. ברוב של 16,474 נגד 11,522 נדחתה הצעת הסכם העבודה.⁶³ מתוך 82,197 חברי ההסתדרות העובדים הכללית הצביעו 29,024 חברים, ומהם נפסלו 1,028 פתקי הצבעה. בפועל השתתפו

56 ישיבת מרכז מפא"י מיום 30.10.1934, אמ"ע, תיק 8-1394-23, עמ' 76.

57 ישיבת מרכז מפא"י מיום 24.11.1934, שם, עמ' 216.

58 ישיבת מרכז מפא"י מיום 28.11.1934, שם, עמ' 218-219.

59 ישיבת מרכז מפא"י מיום 17.12.1934, שם, עמ' 251.

60 ישיבת מרכז מפא"י מיום 20.12.1934, שם, עמ' 271-278.

61 אניטה שפירא, ברל, עם עובד, תל אביב 1980, עמ' 423.

62 המועצה הארצית, עמ' 110.

63 בר-זוהר, בן-גוריון (לעיל הערה 35), עמ' 298.

במשאל 35.3 אחוזים בלבד מחברי ההסתדרות. לשם השוואה, אחוז ההצבעה לוועידת מפא"י שכונסה לצורך דיון בהסכם העבודה היא 78. יש לסייג מספרים אלו בעובדה כי ככל הנראה לא כל חברי ההסתדרות הרשומים היו רשאים להצביע מכיוון שלא היה ברשותם פנקס חבר (כ-15,000 חברים). אולם גם אם מחסירים מספר זה אחוז ההצבעה הוא 43.1 בלבד.⁶⁴

דחיית ההסכמים על ידי משאל חברי ההסתדרות סתמה את הגולל על האפשרות של סיום הסכסוך הפוליטי בתנועה הציונית, והביאה לקריסה של שלושת ההסכמים שנחתמו, להפסקה מידית של כל המגעים בין התנועות ולכישלון המשא ומתן כולו.

כישלון המשא ומתן לאחר החתימה על ההסכמים

סיום המשא ומתן בין בן-גוריון לז'בוטינסקי בחתימה על שלושה הסכמים מעיד על הצלחתו. במשא ומתן היה יתרון לכך שפסחו על שלב קדם-המשא ומתן. השניים לא נדרשו לחשיבה יתרה, לא בחנו את מטרות המשא ומתן, לא הגדירו לוחות זמנים ולא העריכו את העלויות או הסיכונים שבעצם קיום המשא ומתן, אלא החלו בדיונים בלי כל מחויבות לתוצאותיהם. בשל כך היו הדיונים נינוחים והיתה אפשרות להיכרות אמיתית בלא לחץ של דעת הקהל וציבור הבוחרים של כל אחד מהצדדים.

כמה סיבות הובילו להצלחה זו, ובהן אינטרסים אישיים ואינטרסים של התנועה, שהביאו מראש לכניסה למשא ומתן,⁶⁵ אולם דווקא תנאי הסביבה הם התורמים העיקריים להצלחת המשא ומתן. תנאים אלו תרמו תרומה מכרעת אף יותר מהוויתורים של שני הצדדים במשא ומתן.

ראשית, האווירה הפוליטית הטעונה בזמן השלב הגלוי של המשא ומתן היתה רכיב חשוב לכניסה למשא ומתן החשאי. רוטנברג יזם את השיחות תוך כדי הדגשת המצב החמור בתנועה הציונית, האלימות הגוברת והצורך בניהול מושכל של המשבר כדי למנוע 'פיצוץ' פוליטי או מלחמת אחים של ממש.

64 על הגורמים לאחוז ההצבעה הנמוך ראו: רוזליו, הפולמוס בתנועת הפועלים (לעיל הערה 39), עמ' 14-19.

65 על האינטרסים של ז'בוטינסקי בכניסה למשא ומתן ראו: לוי, 'המשא-ומתן' (לעיל הערה 21), עמ' 60-61. על האינטרסים של בן-גוריון לכניסה למשא ומתן ראו: שם, עמ' 78-82.

שני המנהיגים הבינו כי הם נמצאים על מסלול התנגשות ודאי וכי יש למנוע הידרדרות נוספת כל עוד אפשר. תיאור זה תואם את המונח בשלוח, המצריך הן הכרה בצורך בכניסה למשא ומתן והן שינוי בהגדרת האינטרסים. התגברות האלימות ביישוב הובילה את שני המנהיגים להבנה כי בלי התערבותם המצב רק יחמיר, ואף יפגע באינטרסים של שני הצדדים. מצב זה הדגיש את האינטרס, שלמרבה הפתעתם היה משותף לשני הצדדים, הקמת מדינה יהודית.

שנית, אופן ניהול המשא ומתן אפשר את מילוי כל התנאים הנדרשים להצלחת המשא ומתן בהתאם לתאוריית המגע. תנאי ראשון הוא סטטוס שווה בין הנושאים ונותנים כבסיס חשוב לניהול משא ומתן. אמנם נכון לומר כי לבן-גוריון עמדת השפעה בכירה על זו של ז'בוטינסקי, האופוזיציונר, אך ז'בוטינסקי נחשב תמיד טוען לכתר ההנהגה, מנהיג כחיסד, ואילו בן-גוריון היה מנהיג פועלים והיו לו רגשי נחיתות מסוימים למול ז'בוטינסקי. על כן נוצר מאזן סטטוס בין השניים. תנאי שני הוא ההבנה כי לשתי התנועות מטרות זהות הבנה שיש לייחסה לז'בוטינסקי, אשר עד אותם מפגשים ראה בתנועת העבודה תנועה שזנחה את הרעיון הציוני לטובת רעיון המעמדות. הבנה זו תרמה להתקדמות הגדולה, מרגע שהבינו השניים כי מטרותיהם זהות נסללה הדרך לויתורים הדדיים. הבנה זו היא תוצר ברור של המפגש הבין-אישי והישיר בין השניים. ולבסוף, המשא ומתן שהתנהל בדיסקרטיות במשך 16 פגישות ארוכות תרם ליצירת היכרות אישית מעמיקה ולשינוי ממשי של הדעות הקדומות שהיו לשני האישים זה על זה.

השינוי שחל בעקבות המגע הישיר בין השניים ניכר היטב במכתבים שהחליפו ביניהם, מיד עם תום סבב השיחות הראשון. המכתב הראשון הוא מכתב שכתב מפריז ז'בוטינסקי לבן-גוריון, ובו הוא מודיע לו כי לא יוכל לקיים את פגישתם במועד שנקבע. המכתב מופנה ל'אדוני הנכבד מר בן-גוריון', ומסתיים במילים 'בכבוד גמור, זאב ז'בוטינסקי'. המכתב קצר ולקוני. תשובתו של בן-גוריון נפתחה בפנייה 'ז'בוטינסקי היקר', והסתיימה בהקדשה 'בהוקרה, ד.ב.ג.'⁶⁶ לאחר החתימה על שני ההסכמים הראשונים כתב בן-גוריון לז'בוטינסקי:

ז'בוטינסקי היקר, אני מקווה שלא תתרעם עלי אם אפנה אליך כלחבר וידיד בלי 'האדון' הצרמוניאלי [...] שום דבר שיקרה מעכשיו לא ישנה את העובדה, ששנינו נפגשנו ובמשך שעות רבות שכחנו את כל אשר עמד מאחורינו, וחרדה לכבוד התנועה ולהצלחת מפעלה, מתוך אמון הדדי

ומתוך כבוד הדדי, הניעה אותנו למאמץ משותף. עובדה זו לא תיעקך מלבי, יקרה מה שיקרה [...] אני לוחץ ירך בהוקרה, ד. בן-גוריון.⁶⁷

ביום המחרת הזדרז ז'בוטינסקי להשיב לבן-גוריון בחמימות:

ידידי היקר בן-גוריון, זה עתה קיבלתי מכתבך מאתמול. קשה לי להגיד לך את הרושם שהוא עשה עלי. אני דווקא סנטימנטלי (ואינני מתבייש), אבל יש כאן הרבה יותר מסנטימנטליות אם אני מתרגש עד עומק מהותי בשמעתי, אחרי שנים כל-כך הרבה – ואיזו [הביטוי וההרגשה במקור] שנים! – מילים כ'חבר וידיד' מפוך אתה. מכבר שכחתי את הלשון הזאת, אולי בעצמי גרמתי שתישכח לשון זו בינינו [...] העיקר הוא לא הסעיפים, אלא ה-'good will' [...] היה שלום, הנני לוחץ את ירך בידידות תמימה, שלך, ז. ז'בוטינסקי.⁶⁸

ההתרגשות ניכרת בכל שורה. השינוי בתפיסת שני המנהיגים זה את זה עמוק ומהותי, והדעות הקדומות הישנות שהיו להם השתנו לאחר שהכירו זה את זה. שלישית, אופן ניהול המשא ומתן כמשא ומתן חשאי סייע להצלחתו. קיומן של השיחות בלונדון, הרחק ממוקד המאבק בארץ ישראל, אפשר ניתוק ממשילחצים ומגורמי השפעה על הנושאים ונותנים, לחצים שרובם היו יכולים להקשיח את עמדותיהם. חשוב להדגיש כי מעטה החשאיות לא היה מוחלט; שני המנהיגים שיתפו עוד אנשים בקיומו, אך המידע לא 'דלף'. בן-גוריון שיתף שני אנשי סוד בדבר קיום המשא ומתן: ברל לוקר ודב הוז, ששהו באותה העת בלונדון. הוא התייעץ עמם ודיווח להם על ההתקדמות.⁶⁹ ז'בוטינסקי שיתף בנעשה מעגל גדול יותר של מקורבים, בעיקר את חברי הנהלת התנועה הרוויזיוניסטית בפריז.⁷⁰ יתרון נוסף של השיחות החשאיות היה יצירת אמון הדדי – שני המנהיגים למדו להכיר זה את זה, לבטוח זה ברצינות כוונותיו של זה ואף התחבבו איש על רעהו. החשאיות אפשרה גם משא ומתן מרוכז ורצוף מתוך מחויבות לתוצאותיו, וכן יצירת אפשרות לפנות לצד שלישי שיתווך בלא גילויי נחיתות או שאלות של יוקרה.

רביעית, תיווכו של רוטנברג היה תיווך הוגן, שמילא תפקיד מכריע בעצם קיומן של השיחות. רוטנברג יזם את השיחות, והוא שכנע את שני האישים בנחיצותו של מפגש ישיר, פנים אל פנים. בן-גוריון לא ייחס חשיבות מרובה

67 שם, עמ' 199.

68 שם, עמ' 214.

69 שם, עמ' 218-219.

70 שכטמן, זאב ז'בוטינסקי (לעיל הערה 28), עמ' 333.

לעובדה שדווקא רוטנברג הוא המתווך, מכיוון שלא ראה ברוטנברג אישיות פוליטית בולטת. למרות זאת, הרבה בן-גוריון להיעזר בקשריו של רוטנברג לשם השגת מטרותיו, בעיקר גיוס כספים. ז'בוטינסקי, לעומת זאת, קיים מערכת קשרים ארוכת ימים עם רוטנברג, עוד מימי מלחמת העולם הראשונה, אך כמו בן-גוריון, לא החשיב את חכמתו הפוליטית וראה בו אדם שיצריו שולטים בו. השניים קיבלו עליהם את תיווכו של רוטנברג בעיקר בשל היוקרה הרבה שזכה לה בשני המחנות.⁷¹

רוטנברג מיעט להתערב בשיחות. ככל הנראה מפני שהן התנהלו בעברית, וידעתו את השפה היתה מוגבלת מאוד ולא אפשרה לו לעקוב אחרי הנאמר בהן. זו גם הסיבה שהשניים העדיפו להיפגש בלעדיו. מתוך שש עשרה הפגישות שערכו בן-גוריון וז'בוטינסקי נכח רוטנברג בחמש בלבד. מעורבותו נדרשה בשני מקרים: בראשית השיחות לצורך הנעת התהליך ובעתות משבר, ובכל פעם שהגיעו שני המנהיגים למבוי סתום באו מיזמתם לרוטנברג. כדי לקדם את המשא ומתן לא נשאר רוטנברג ניטרלי, אלא נקט עמדה. לדוגמה, כשהגיעו השיחות למשבר סביב שאלת אחוז הפועלים היכול לשבש הכרזת שביתה פנו השניים לעזרתו, הצעתו היתה לא לקבוע את האחוז ולהשאיר החלטה זו לדיון מאוחר יותר. הצעתו היתה מקובלת על שני הצדדים, וכך הושגה פריצת דרך.⁷² רוטנברג הציע הצעות חדשות, אך לא כפה את עמדתו, הוא השאיר את הצעותיו לדיון ולהכרעת הצדדים כי מעמדו היה מעמד חזק מספיק על מנת להביא את שני המנהיגים לדון בסוגיות הקשות, אך חלש מכדי לכפות עליהם את עמדותיו. כל צד חשד שלרוטנברג יש מניע נסתר, אינטרס אישי שיעזור לו בתפקיד אחד המעסיקים הגדולים במשק היישובי: בן-גוריון חשד כי רוטנברג מצדד בעמדותיו של ז'בוטינסקי מכיוון שאלה קרובות אידיאולוגית לעמדות המעסיקים ונוטות לשלול שביתה בכל מצב. שלילת שביתה תגביר את יעילות הייצור במפעליו של רוטנברג ותחליש את מעמדה של הסתדרות העובדים הכללית; וז'בוטינסקי חשד כי האינטרס של רוטנברג להביא לאיחוד שורות הפועלים, כפי שהצהיר רוטנברג עצמו, גורם לו לנטות לכיוונו של בן-גוריון. ניתוח של המשא ומתן באמצעות בחינת הוויתורים של שני הצדדים מראה כי במשא ומתן ניסה כל צד למשוך את הדיון לנושאים החשובים לו כדי לזכות בכמה שיותר ויתורים מהצד השני. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא נושא איחוד

71 אלי שאלתיאל, פנחס רוטנברג – עלייתו ונפילתו של 'איש חזק' בארץ-ישראל, 1879-1942, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 434.

72 בן-גוריון, זכרונות (לעיל הערה 22), עמ' 211-212.

הסתדרויות העובדים. לאחר שבהסכם העבודה השיג ז'בוטינסקי את מטרתו העיקרית – לגיטימציה והכרה בהע"ל – בדיונים על ההסכם המדיני הוא היה יכול להתעקש על כך שהע"ל לא תפורק, ולא תקום הסתדרות עובדים אחת. יש שראו בנוסח ההסכם אף מתן עדיפות להע"ל מכיוון שנקבע כי אחוז עובדים קטן יכול למנוע שביתה, ובכך יש משום מתן אישור למיעוט לכפות דעתו על הרוב. זוהי הצלחה גדולה של ז'בוטינסקי, שזכה לווייתור מהותי מצדו של בן-גוריון. ז'בוטינסקי ויתר על כמה מעקרונותיו, כגון זכות השביתה המוחלטת ובוררות חובה כמשטר מחייב בלא סייגים. אם נסכם את המשא ומתן ניווכח כי בן-גוריון ויתר מעט, אך היו אלו ויתורים גדולים מאוד, ואילו ז'בוטינסקי ויתר מספר רב יותר של פעמים, אך משמעות כל ויתור מהם קטנה ממשמעות ויתוריו של בן-גוריון.

למרות הצלחת המשא ומתן בין בן-גוריון לז'בוטינסקי, הצלחה שנמדדת בחתימה על ההסכמים, נכשל הניסיון לסיים את הסכסוך הפוליטי בתנועה הציונית. בעקבות דחיית הסתדרות העובדים הכללית את הסכם העבודה, נכשל המהלך הכולל: הסכם העבודה לא נכנס לתוקפו, והמשא ומתן לסיום הסכסוך הפוליטי לא חודש. נותרה רק מחויבות עקרונית של המנהיגים להסכם למניעת אלימות, מחויבות אשר מתבססת יותר מכול על מערכת היחסים האישית שנרקמה ביניהם. אמנם מערכת היחסים לא האריכה ימים, אך היא השאירה את חותמה על השניים. דחיית הסתדרות העובדים הכללית, כלומר תנועת העבודה, את ההסכם, וכן העובדה שאת שלושת ההסכמים אישרו מוסדות התנועה הרוויזיוניסטית מחייבות בחינה של הסיבות לדחיית הסתדרות העובדים את ההסכם. דחייה זו היא שהביאה לכישלון המהלך כולו.

ישנן ארבע סיבות לדחיית הסכם העבודה במשאל החברים. ראשית, החתימה על ההסכם היתה בלי סמכות, והיא הפתיעה את המערכת הפוליטית היהודית בארץ ובעולם. במפא"י הופתעו הפתעה כפולה: על ההפתעה הבסיסית שבחתימת ההסכמים נוספה ההפתעה שבעצם קיומו של משא ומתן בין בן-גוריון לז'בוטינסקי, שכן מועצת המפלגה אסרה במפורש את קיומו.⁷³ גם חברי מפלגה אשר היו עשויים לראות במשא ומתן מהלך נכון התקשו שלא לראות בניהול המשא ומתן חציית גבול של בן-גוריון והתנהגות שאינה תואמת את עמדת המפלגה.

73 על הדיונים במרכז מפא"י ראו: פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י, 8.8.1934, אמ"ע, תיק

שנית, מפא"י לא היתה בשלה לסיים את הסכסוך עם הרוויזיוניסטים. משני נימוקים: הנימוק הראשון לכך נעוץ בהצלחה הפוליטית של מפא"י: בראשית שנות השלושים היתה מפא"י המפלגה המרכזית בתנועה הציונית, והתחרות על ההגמוניה בתנועה הציונית בינה ובין הרוויזיוניסטים הוכרעה.⁷⁴ מבחינה זו, הסכם עם התנועה הרוויזיוניסטית נחשב פגיעה בהגמוניה שכבר הושגה ואף פגיעה בכבוד המפלגה.

הנימוק השני הוא החינוך שהנחילו ראשי התנועה בקרב חבריה. תהליך הסוציאליזציה האנטי-רוויזיוניסטי במפא"י היה עמוק ויעיל עד כדי כך שבשעת מבחן לא היה יכול המנהיג להעביר את אחת ההחלטות ההיסטוריות שקיבל, ודאי עד התקופה הנידונה.⁷⁵ אחד מחברי מרכז מפא"י האשים את בן-גוריון בשבירת הקו 'שעל פיו חונכה כל התנועה במשך שנים, בספרות ובנאומים ובפעולות פוליטיות'.⁷⁶ חבר אחר הדגיש כי הוא מביין ללבם של כל אותם אלה, אשר מרגישים כעת מרומים ומוטעים,

אילו הייתי חבר מן השורה, אשר מחנכים אותו במשך עשר שנים, כי הרוויזיוניזם הוא המכשול הגדול ביותר לציונות [...] אשר נוטעים בי את ההכרה שמתוך התנועה הזאת יצאו רוצחי ארלוזורוב [...] – ופתאום מעמידים אותי בפני שלום והסכם עם מפלגה זו [...] אז הייתי אומר: לא, מפלגה זו אין לי אמון בה יותר.⁷⁷

תהליך הסוציאליזציה שהנהיגה הנהגת מפא"י בשנים 1931-1934 הביא לשינוי מהותי בתפיסת תנועת העבודה את התנועה הרוויזיוניסטית וגרמה להקצנה בהתייחסות אליה. לצורך בחינת דרכי החינוך של ההמונים עלינו לחקור את הכלי העיקרי ששירת את מפא"י לשם סוציאליזציה של ההמונים באותה העת – העיתונות הכתובה. בראשית שנות השלושים, שעה שהיה המאבק על ההגמוניה בתנועה הציונית בשיאו, עמדו לרשות המפלגה שני עיתונים: הפועל הצעיר – שבועון המפלגה; ובמעלה – עיתון הנוער העובד והלומד, תנועת הנוער של הסתדרות העובדים הכללית. את הפועל הצעיר סקרנו מראשית שנת תרצ"א (1931), ואת במעלה – מהגיליון הראשון, אשר נדפס בסוף פברואר 1931.

74 על סוגיית הכרעת המאבק על ההגמוניה בתנועה הציונית ראו: לוי, 'המשא-ומתן' (לעיל הערה 21), עמ' 47-48.

75 על תהליך הסוציאליזציה במפא"י ראו שם, עמ' 63-69.

76 ישיבת מרכז מפא"י מיום 21.10.1394, אמ"ע, תיק 7-1934-23, עמ' 54.

77 שם, עמ' 58.

בשנת תרצ"א נדפסו ארבעים ושלושה גיליונות של הפועל הצעיר. באחד עשר גיליונות מהם פורסמו מאמרים הקשורים בסוגיה הרוויזיוניסטית, ורובם האירו את הרוויזיוניזם באור שלילי. תשע מאחד עשר ההתייחסויות מובאות עד גיליון 30, הגיליון שהוכרוז בו תוצאות הבחירות לקונגרס הציוני הי"ז. על רקע מתיחות הבחירות שימשה העיתונות כלי תעמולה חשוב במערכת הבחירות לקונגרס. לאחר ניצחון תנועת העבודה בבחירות אלו העיסוק בשאלה הרוויזיוניסטית בגיליונות הפועל הצעיר מועט בשל הלך הרוח בקרב הנהגת המפלגה שהקרינה ביטחון במעמדה.

שנת 1933 היתה שנת מפנה בכל הנוגע למסרים העברו על גבי דפי הפועל הצעיר. אמנם בתקופה שעד רצח ארלוזורוב אי אפשר למצוא מאמרים רבים העוסקים בסוגיה הרוויזיוניסטית, אך המעטים שבנמצא – חריפים כפי שלא היו קודמיהם, ולראשונה הושוותה התנועה הרוויזיוניסטית לפשיזם ולנאציזם. בעזרת השוואה זו נעשתה דה-לגיטימציה של התנועה הרוויזיוניסטית בעיני חברי מפא"י. האירוע שהצית את התבערה היה מצעד של בית"רים ברחובות תל אביב ביום השביעי של פסח.⁷⁸ בעוד מועד כונסו המוני אדם, חברי תנועת העבודה, לכאורה כדי להפגין את ה'כוז' שבלבם כנגד הבית"רים, אך עד מהרה התנפלו אלפים על הצועדים, ורבים, בעיקר הילדים הקטנים, נזקקו לטיפול רפואי. למחרת יצא העיתון דבר בכותרת 'וסרו הבגדים הצואים – מדי היטלר – מתוכנו – תבעה אתמול תל-אביב!⁷⁹ מאירוע זה צברה ההשוואה של התנועה הרוויזיוניסטית לפשיזם ולנאציזם תאוצה. לא כמצופה, לאחר רצח ארלוזורוב לא הוחמרה מגמת ההסתה נגד התנועה הרוויזיוניסטית, ובחצי השנה מיום הרצח עד תום שנת 1933 מוצאים בהפועל הצעיר רק שלוש התייחסויות אליה, וגם הן מתונות יחסית.

אופן אזכור הסוגיה הרוויזיוניסטית בעיתון במעלה שונה. מיום צאתו לאור עד אירועי שביעי של פסח, תקופה של כשנתיים, אוזכרה הסוגיה ארבע פעמים בלבד, ואף לא בהתלהמות יתר. אך מאז אירועי שביעי של פסח תרצ"ג שונתה נימת הכתיבה לבלי היכר ונעשתה קיצונית מאוד. מאמר שכותרתו 'לנוכח העלילות' פורסם, ובו נכתב בין השאר:

ההיטלרזים הראה לכל העולם בעליל את פרצופם האמיתי של כל ה'לאומיים' הקיצוניים, על המוסר שלהם ועל אדיבותם כלפי מי שאינו

78 אניטה שפירא, 'הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלמות, 1932-1935', בתוך: הציונות, מאסף ה, עמ' 151.

79 שם, עמ' 152.

נמנה על מחנם [...] אין אנו מתחרטים על הגבתנו בשביעי של פסח והננו מכריזים ומודיעים: דור-העבודה הצעיר לא ישמע לתורת-השקר של 'אי-אלימות' בפי אויביו ומשטיניו!⁸⁰

שלא בהתאם למגמה שסקרנו בהפועל הצעיר לאחר רצח ארלוזורוב, מגמה המצביעה על ירידה בעיסוק בסוגיה הרוויזיוניסטית, במעלה המגמה שונה בתכלית. אמנם בחצי השנה שלאחר הרצח לא היו התייחסויות רבות לסוגיה, אך בחצי השנה הראשונה של שנת 1934, עד זיכוי של סטבסקי ושליחת 'איגרת השלום', יצאו לאור ארבעה עשר גיליונות של במעלה, מהם רק בשלושה לא עסקו בה. ברוב המקרים היה האזכור שלילי, בוטה ומלגלג, וכן רווחה ההשוואה להיטלר ולנאציזם.

תוצאת תהליכי הסוציאליזציה והדה-לגיטימציה היתה סירוב מוחלט של רוב תומכי מפא"י להיכנס לכל משא ומתן עם התנועה הרוויזיוניסטית. מגמה זו ממחישה את חוסר הבשלות למשא ומתן ומסבירה את התגברות הקולות במפא"י השוללים מראש כל דיאלוג.

הסיבה השלישית לדחיית ההסכם היא חבירה של מיני אינטרסים של חברי מפא"י נגד ההסכמים. ההתנגדות להסכם נבעה חלקית מהמאבק בתוך מפא"י ובתוך ההסתדרות על כוח ושליטה. מטרתם של רבים מהשוללים, ובעיקר של אנשי הדור הצעיר, היתה שיפור עמדות הכוח שלהם במנגנון הסיעה. לראשונה היה מצע משותף של הדור הצעיר נגד ההנהגה, שהצטיירה כמי שחוששת ממאבק חזיתי עם הרוויזיוניסטים.⁸¹ מאבק הדור הצעיר בהנהגת המפלגה הוותיקה קיבל תמריץ בשעה שזיהו אנשי הדור הצעיר אפשרות לניהול מאבק שלא על רקע אישי, אלא אידיאולוגי לכאורה. רוב אנשי הדור הצעיר ראו במאבק דרך לקידום הפוליטי ולצעידתם למרכז הבימה.⁸²

רבים במפלגה התנגדו להסכמים משיקולים אידיאולוגיים. מבחינתם לא שינתה התנועה הרוויזיוניסטית את אופייה, ועודה מפלגה פשיסטית-יהודית שאין להידבר אֶתה כלל, וכל שכן לחתום עמה על חוזה שלום. אנשי הקיבוץ המאוחד עמדו במרכז ההתנגדות להסכמים בתוך מפא"י, וניכר כי כבר אז פעלו אינטרסים 'תת-קרקעיים' של פירוד במפא"י וכי מאבק זה שימש כלי ניגוח של הטוענים החדשים לכתר ההנהגה – אנשי הקיבוץ המאוחד, ובראשם טבנקין –

80 שמואל, 'לנוכח העלילות', במעלה, ה' באייר תרצ"ג (1.5.1933), עמ' 3.

81 רוזוליו, הפולמוס בתנועת הפועלים (לעיל הערה 39), עמ' 28.

82 שם.

נגד הנהגת המפלגה מבפנים.⁸³ טבנקין הציג את טיעונו כאידיאולוגיים וטען כי ויתור על זכות השביתה כמוהו כהתפרקות הפועל מנשקו במלחמה הסוציאלית, וה'אינטרס הלאומי' אינו בסיס כוח להכרעה בסכסוכים, אולם עמדתו זו סותרת את עמדתו המופרת, המחייבת הסכם בין כל ארגוני העובדים, לרבות הע"ל.⁸⁴ הסיבה הרביעית היא החשש ממתן לגיטימציה לתנועה הרוויזיוניסטית. אילו אושרו ההסכמים היתה בכך הכרזה ברורה כי הצה"ר היא מפלגה ככל המפלגות וכי אין בה כל פסול. למרות הזיכוי לאחר רצח ארלוזורוב, בעיני רבים במפא"י היתה התנועה הרוויזיוניסטית אחראית לו, ומתן לגיטימציה לתנועה זו היה בבחינת חילול הקודש. לאחר מאבק בין-מפלגתי, שהוכרע בהשגת ההגמוניה של מפא"י בתנועה הציונית, חששו חברים במפא"י שמא תסלול הסרת אות קין מעל מצחה של התנועה הרוויזיוניסטית את דרכה להשתלטות על התנועה הציונית, ותגזול מידי מפא"י את הבכורה.⁸⁵ החשש מפני התנועה הרוויזיוניסטית עוד היה מוחשי בעיני רבים במפא"י, אף שמבחינה מעשית היה כוחה של התנועה הרוויזיוניסטית בתוך התנועה הציונית כירידה, ומפא"י כבר שלטה בתנועה הציונית.

השלכות כישלון המשא ומתן

למרות כישלון המהלך לסיום הסכסוך הפוליטי בתנועה הציונית, היו לתהליך זה כמה השלכות חשובות על המערכת הפוליטית. ההשלכה המידית היתה פרישתה של התנועה הרוויזיוניסטית מהסתדרות הציונית והקמת ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח) כהסתדרות מתחרה. ההחלטה התקבלה באמצעות משאל שנערך בקרב חברי הצה"ר ב-2 ביוני 1935. מתוך 170,000 חברי הצה"ר שהצביעו במשאל, תמכו 167,000 בהקמת הסתדרות ציונית חדשה. כך הושלם תהליך הפילוג בתנועה הציונית.⁸⁶

לטווח הזמן הקרוב כישלון המהלך הוביל לשני תהליכים מנוגדים שהתקיימו באותה עת: מצד אחד, העמדות בתוך שתי המפלגות הוקצנו, ומצד שני, רוכך המאבק בין המפלגות. כאמור, תוצר ההקצנה בתנועה הרוויזיוניסטית הוא

83 שם, עמ' 13.

84 מאיר אביזוהר, בראי סדוק, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 154-155.

85 ישיבת מרכז מפא"י מיום 21.10.1394, אמ"ע, תיק 8-1934-23, עמ' 52-58.

86 כן-ירוחם, ספר בית"ר (לעיל הערה 28), עמ' 474-476.

הפרישה מההסתדרות הציונית. רבים בתנועה הרהרו בצעד זה עוד קודם לכן, אך לא נקטו צעדים מעשיים. במפא"י נשמעה מאז עמדת הדור הצעיר בבהירות, והנהגת המפלגה נקטה צעדים זהירים יותר. המתונים במפלגה הבינו כי זולת דעתם ישנן עוד דעות במפלגה. על אף ההקצנה הפנימית, פחתה עצמת העימות בין שתי המפלגות. 'הסכם נימוסי הפולמוס המפלגתי', שהמנהיגים ראו את עצמם מחויבים לו אף על פי שלא אושרר רשמית, הוא אחת הסיבות לכך. סיבה אחרת היא החלפת המכתבים בין בן-גוריון לז'בוטינסקי, שנמשכה גם לאחר פרישת התנועה הרוויזיוניסטית, ופורסמה במלואה בעיתונות. למגע בין השניים היתה השפעה על הלך הרוח שהשרו על מפלגותיהם.

למרות כישלון המהלך ופרישתה של התנועה הרוויזיוניסטית מההסתדרות הציונית, השיג ז'בוטינסקי את מטרתו המרכזית מיזמת השלום שנקט – חיזוק הלגיטימציה של התנועה הרוויזיוניסטית בקרב יהודי העולם. אמנם הרוויזיוניסטים הכריזו שהם ישות עצמאית, אך מיד עם תום המהלך לסיום הסכסוך הפוליטי החלה שורה ארוכה של משאים ומתנים בניסיון לגשר על הפערים בין התנועות. בשנים 1936–1945 ערכו חמישה משאים ומתנים, ובסופם נחתמו הסכמים בין כמה דרגים של שתי התנועות: שלושה הסכמים נחתמו בין התנועות הצבאיות, האצ"ל וההגנה,⁸⁷ הסכם אחד נחתם בין הסתדרויות העובדים,⁸⁸ והסכם נוסף נחתם בין המפלגות הפוליטיות.⁸⁹ רק שניים מחמשת ההסכמים שנחתמו יושמו – הסכם העבודה בתל אביב וההסכם להקמת 'תנועת המרי העברי'. המסקנה העיקרית מרצף משאים ומתנים זה היא כי התנועה הרוויזיוניסטית היתה לתנועה בת שיח, והמשא ומתן עמה נעשה לגיטימי.⁹⁰

פרדוקס הוא כי אף שנעשתה התנועה הרוויזיוניסטית בת שיח, ככל שהתרבו המשאים ומתנים עמה, כן היא התרחקה מהמחנה הציוני כולו. הכשלת המשא ומתן בידי ציבור חברי מפא"י הביאה ליצירת מצב חדש בתנועה הציונית – קבוצה גדולה שנדחקה אל מחוץ למחנה הפוליטי מקיימת עמו דיאלוג מבחוזן, ובר כבד מנהלת מאבק מתמיד על מציאת מקומה בציבוריות היהודית.

87 הסכם ההגנה-אצ"ל בשנת 1938, הקמת עם לוחם בשנת 1945 והקמת תנועת המרי העברי בשנת 1945.

88 הסכם העבודה בתל אביב בשנת 1937.

89 הסכם צנלסון-לובוצקי בשנת 1940.

90 על שורת משאים ומתנים זו ראו: קובי דביר, 'בתר משא-ומתן בתהליך יישוב הסכסוך בין תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית: 1934–2005', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשע"ב.

לטווח הזמן הרחוק השליך כישלון המהלך לסיום הסכסוך על מפא"י מהבחינה הפוליטית. הסכמי לונדון הם קו פרשת המים מבחינת מערך הכוחות הפנימי במפא"י והנקודה הראשונה שאפשר להצביע עליה כמבשרת הפילוג שיבוא. הפילוג חל בשנת 1944, אז פרשו חברים ממפא"י, ובראשם אנשי הקיבוץ המאוחד בהנהגת טבנקין, והקימו את התנועה לאחדות העבודה.⁹¹

מסקנות

מטרתי במאמר זה היתה לבחון את הסיבות שהביאו להצלחת המשא ומתן החשאי בין בן-גוריון לז'בוטינסקי ואת הסיבות שהכשילו את יישומם של ההסכמים ואת יישובו של הסכסוך הפוליטי. המסקנה המרכזית העולה מהמאמר היא כי קיים הבדל בין שני התהליכים שתוארו – תהליך המשא ומתן בין בן-גוריון לז'בוטינסקי והתהליך לסיום הסכסוך הפוליטי בין תנועותיהם. המשא ומתן, כפי שתואר, הוא תהליך המתרחש בין הנושאים והנותנים כחלק מתהליך יישוב הסכסוך שנועד לשנות את מערכת היחסים בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית.

תהליך המשא ומתן החל בשיחות גלויות בין נציגי ההנהלה הציונית ובין התנועה הרוויזיוניסטית, אולם עד מהרה הבינו הצדדים כי בדרך זו אין לו תוחלת. על כן החלו שיחות חשאיות בתיווכו של רוטנברג. בן-גוריון וז'בוטינסקי החלו את המשא ומתן בלא שלב קודם. את התהליך אפשר להכתיר בהצלחה – בסופו נחתמו שלושה הסכמים, אולם ההסכמים לא יושמו בסופו של דבר מכיוון שההסכם המהותי מבין השלושה, הסכם העבודה, לא קיבל רוב קולות במשאל שנערך בקרב חברי הסתדרות העובדים הכללית. דחיית ההסכם הובילה לפרישת התנועה הרוויזיוניסטית מהסתדרות הציונית העולמית, והמהלך ליישוב הסכסוך הפוליטי בתנועה הציונית נכשל.

הסבר שמבדיל את הצלחת המשא ומתן מכישלון מהלך סיום הסכסוך הפוליטי הוא תאוריית המגע. שש עשרה הפגישות האישיות בין בן-גוריון

91 את התנועה לאחדות העבודה הקימו במאי 1944 חברי סיעה ב הפורשים ממפא"י. יזהר מצייין חמש סיבות לפילוג: הסכמי בן-גוריון-ז'בוטינסקי; ההגמוניה בתנועת החלון בגולה; הפעולה בקרב הנוער בארץ ישראל; איחוד התנועה הקיבוצית; הצעת ועדת פיל לחלוקת הארץ. על כך ראו: אורי יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, יד טבנקין, רמת אפעל 2005, עמ' 29-30.

ובין ז'בוטינסקי הביאו לשינוי של ממש בתפיסתם זה את זה ולשינוי הדעה הקדומה שהיתה לכל אחד מהם על האחר ועל תנועתו. שינויים אלו אפשרו את היתכנות ההסכמים, אולם המגע היה מצומצם, ולכן השפיע רק על המעורבים הישירים – שני המנהיגים. ההמונים בקרב התנועות לא נפגשו זה עם זה, ולכן לא חל כל שינוי בעמדות ההמונים בשתי התנועות, וההתנגדות להסכמים היתה נחרצת. ז'בוטינסקי – מתוקף מעמדו ושליטתו הנרחבת במוסדות התנועה הרוויזיוניסטית – הצליח לכפות את עמדתו על חבריו ולאשרר את ההסכמים, אולם מעמדו של בן-גוריון במפא"י באותה העת לא אפשר לו לאשר כל החלטה שחפץ בה, והוא נזקק לאישור המוסדות ואף לאישורם של ההמונים. משימה זו לא עלתה יפה, תהליך המשא ומתן נכשל והתנועה הציונית התפצלה.

בן-גוריון הציג לפני תנועתו הצעה מרחיקת לכת, ומשנכווה בניסיון לאשר את הסכם העבודה לא היה מוכן עוד לתת הזדמנות למשא ומתן או להסכמים אחרים. למעשה, בן-גוריון הוא הגורם הראשי בכישלון המשאים ומתנים שהתנהלו בעשור הבא בין התנועות. עמדתו השלילית כלפי התנועה הרוויזיוניסטית התוותה את דרכו גם לאחר הקמת המדינה ובאה לידי ביטוי באופן החרף ביותר כאשר טבע את הביטוי 'בלי חרות ומק"י'. התנועה הרוויזיוניסטית וממשיכת דרכה הפוליטית, תנועת חרות, נעשו מוקצות לתקופה של יותר מארבעים שנים, ושורשי החרם זה – כישלון הסכמי לונדון.